

AZ INTERNACIONÁLIS GÓTIKA (1390–1430 KÖRÜL)

A középkori Magyarország gótikus építészetének virágkora méltán hozható kapcsolatba Zsigmond király uralkodásával. A késői Anjou-kor alapozása lehetővé tette, hogy a 14–15. század fordulóján a magyarországi építészet szervesen ízesüljön a nemzetközi gótikához, amely Európa e szempontból szóba jöhető teljes területét a helyi sajátosságokon túl nagy egységbe foglalta. Zsigmond egyénisége, egész Európára kiterjedő, széles körű kapcsolatai, egyre növekvő hatalma és politikai szerepe szervesen illeszkedett e kulturális fejlődés általános keretébe. Szemben a magyarországi építészet akkori kiegyensúlyozott társadalmi alapjával, Erdélyben a királynak és a főrendűeknek a művészetben betöltött közvetlen szerepe lényegesen csökkent, a városok, mezővárosok, falvak építészeti tevékenysége viszont határozottan megerősödött, korábbi gyökerű lendülete fokozódott. Az ország általános építészeti fejlődésének eredményei is főként a városokban jutottak érvényre, beágyazódva az egyre izmosodó helyi gyakorlatba. Az Anjouk által kialakított udvari művészet országszerte kibontakozott, főleg a nyugati országrész művészeti központjaiban. A főrendűek a középső és északi területeken részben váraik kényelmi és művészeti célú továbbfejlesztésével, részben kolostoralapításokkal folytatták építészeti tevékenységüket. Mellettük hasonló hangsúllyal szerepeltek a városok, amelyeknek középkori szerkezete is ekkor alakult ki véglegesen. Velük párhuzamosan folytak a mezővárosok és falvak építkezései.

Erdélyben viszont a király közvetlenül alig avatkozott be az építészet irányításába, és a birtokos réteg sem volt olyan gazdag, mint a magyarországi. E körülmény következtében szerényebb igényű építészeti alkotások jöttek létre. Annál változatosabb a megyék köznemessége által támogatott falusi termés, amely a templomok mellett az udvarházak egyre gyarapodó sorát hívta életre. A legnagyobb eredmények a polgárság kezdeményezésére születtek, s ez összefüggött a polgári kézművesség szervezeti és szakmai kibontakozásával.

KIRÁLYI ÉPÍTKEZÉSEK

A központi hatalom e korszakban csak Erdély déli határának védelmi építkezéseiben játszott közvetlen szerepet. A vöröstoronyi és a töröcsvári szoros várai korszerű állapotának biztosítása országos érdek volt. Mindkét szoros ki volt téve a havasalföldi vajdák támadásának. E szempontból jellemző adat maradt ránk 1369-ből. Cseh Péter fia János mester ugyanis birtokleveleit a talmácsi Szent Miklós-kolostorban helyezte letétbe, de a kolostort Lajk havasalföldi vajda felgyújtotta, és benne a szóban forgó oklevelek is elpusztultak. Úgy látszik, hogy a kolostor e szerencsétlenséget nem élte túl, mert ezután nincs több említés róla. – A Vöröstorony-szoros előterében, attól északra emelkedő, meredek hegyre épült a talmácsi vár. János alvajda 1370-ben a váralján tartotta ítélőszékét. 1418-ban Zsigmond megtiltja a talmácsi, latorvári és a romos Rukbas vár várnagyainak, hogy a kerci apátság embereitől vámot szedjenek. Rukbas a forrásokban többé nem is merül fel. A talmácsi várról viszont a kerci jobbágyok kapcsán Lépes Loránd alvajda 1427-ben ismét beszél. A 15. század elejéről tehát a vöröstoronyi szorosnál három várról maradt egykorú adat. Bár a nyilván téglából épült Vöröstoronyról elsőként V. László 1453-i oklevele szól, nagyon valószínű, hogy az épület legalább Zsigmond korában már állt, hiszen a szóban forgó királyi oklevél a torony rossz állapotának helyreállítását szorgalmazta. – A töröcsvári szoros védelmét a már ismertetett Töröcsvár (85. kép) és a közeli Királykő vára látta el. Zsigmond egy 1427-ben kelt oklevelét a Királykő vár alatt keltezte.¹

Hátszeg mezővárossá fejlődéséhez járult hozzá a karánsebesi ferenceseknek az e királyi várhoz kapcsolódó településre 1400 körül történt átköltözése. A szerzetesek számára 1428-ban adott királyi oltalomlevelet Csáki László vajda 1439-ben írta át. A hátszegi ferences kolostorban tartózkodott Kapisztrán János 1456-ban. A rendházat török támadás pusztította el 1479-ben.²

A FŐRENDŰEK VILÁGI ÉS EGYHÁZI ÉPÍTKEZÉSEI

1383 után épült a Jakcs család hadadi vára. Ez évben kapták meg György és testvérei Mária királynőtől Hadad királyi birtokot. Az adománylevélben nem esik szó a várról, azt tehát már az adományosok építették. Róla az első adat 1469-ből maradt Jakcs Péter hatalmaskodása kapcsán. A vár nem maradt meg.³

Az udvarházakból kifejlődő kastélyok egyik legrégebbike Somkeréken ismeretes. Az odaváló Erdélyi család 1392-i osztálylevelében bukkan fel Miklós fia

¹ Adattár

² Adattár. KARÁCSONYI II. 72–73.

³ Adattár.

János somkerekai udvarháza. Ugyanő 1407-ben panaszt tesz, mert Budaki Imre, Somkerekai László halála után, annak udvarházából fegyvereket, drágaságokat és okleveleket vitt el. E kincseket sorolja fel Lászlónak ugyancsak 1407-ben kelt végrendelete. 1410-ben Somkerekai Antal engedélyt kap a királytól arra, hogy a család valamelyik birtokán kastélyt építhessen. 1446-ban Erdélyi Miklós és István közötti osztály során ez utóbbinak jutott néhai Miklós szigeten lévő udvarháza a mellette emelt fatoronnyal. Az osztozkodó Miklós viszont szabadságot kapott arra, hogy saját építkezése számára Somkeréken telket választhasson.

Albert király 1438-ban engedélyt ad Bethlen Gergelynek és társainak, hogy akár fából, akár kőből Bethlen nevű birtokukon kastélyt építsenek. Ezt árkokkal, falakkal és tornyokkal megerősíthetik. Sajnos e kastélyok csak írott forrásokban szerepelnek. 1433-ban bukkan fel a bethleni Szentlélek-kápolna, 1438-ban pedig a helység Bertalan nevű plébánosa. Lehetséges, hogy a kápolnát fejlesztették később plébániatemplommá, amely akkori állapotában egyhajós volt, sokszöggel végződő szentéllyel, de tornya nem volt (*107–109. kép*). 1524-ben a betleni egyház mellett terült el Bethlen Farkas telke.⁴

Kastélynak tartható Járai Péter alvajda fiának, Vajda Mihály beszercei plébánosnak, a Váradján az apja által emelt két palotája, illetve háza. A birtok felét a plébános átengedi az erdélyi káptalannak, az épületeket azonban meghagyja ottlakó unokahúgainak, Annának és Katalinnak. Az osztozkodást 1408-ban ejtik meg. Mihály akkor kiköti, hogy a Sebes folyón lévő, tönkrement malmot a káptalan építse újra, mégpedig a másik résztulajdonos jobbágyaival, közösen vállalva a kő- és faanyag, cserép és kúpcserép, szögek és a kerekekhez szükséges fémkellékek beszerzését és az ács fizetését. E leírás szemléletesen jelzi egy középkori vízimalom építésének szükségleteit, a munka megszervezésének módját és az építetők kötelezettségeit. Az osztálylevél részletesen ismerteti a települést, amelyben magyarok és szászok laktak. Szerepelnek benne a Maros kikötője, az országút, a paloták, a plébániatemplom a pap telkével. Mindezek a tulajdonosok közös használatában maradnak. A szóban forgó kastély épületei eredetileg is kőből épülhettek.⁵

Az egyházi építkezések közül jelentős lehetett a pálosok kolostora Szilágy-nagyfaluban, amelyet Bánffy Dénes építtethetett 1400 körül. A Máriának szentelt kolostort legkorábban 1413-ban említik, amikor Dénes fiai, György és László a szerzetesek részére szántóföldet és erdőt adományoznak. Úgy látszik, ferencesek telepítéséről is szó lehetett, mert az 1417. évi pápai búcsúengedély idején a nagyfalusi ferences gvardián kéri a pápát, hogy erősítse meg Bánffy László adományát, aki számukra a megnevezett községben kolostort épített. 1418-ban Bánffy László valóban ilyen értelmű kérelmet terjesztett elő. Végül

⁴ ENTZ: Edelhöfe 243. Adattár.

⁵ Adattár.

mégis a pálosok kaptak helyet, akik 1431-től kezdve kizárólagosan szerepelnek Nagyfaluban.

1440-ben Erzsébet királyné a Zovány királyi birtokon lévő, néptelen és elhagyott, György lovagnak szentelt kolostort adja Bánffy Lőrincnek, és egyben arra kötelezi, hogy ünnepeken az ismeretlen rendű kolostor számára papról gondoskodjék. A zoványi szerzetesekről már 1300-ban szó esik, a kolostorról közelebbi azonban sem akkor, sem később nem tudható.

1418-ban László doborkai plébános és erdélyi kanonok búcsút kér az általa nemrég épített, Szűz Máriának szentelt pálos kolostor számára Pókafalván. – A ferenceseket Fehéregyházára Nádas Mihály telepítette. Végrendeletét 1448-ban az odavaló János gvárdián jelenlétében íratja meg.⁶

Ellentétben az eddigiekkel – ha hiányosan is – megmaradt a Jakcs János és testvérei által Kusalyban alapított ferences kolostortemplom, amelyet a reformáció óta a reformátusok használnak (43. ábra). Jakcs János kérelmét V. Márton pápa 1422-ben azzal a kikötéssel hagyja jóvá, hogy a Szentlélekről elnevezett rendházat és templomát mindennel lássák el, ami a szerzetesek részére szükséges. Az egyhajós, támpilléres épület szentélye hiányzik, déli oldalán álló, négyszögű tornya viszont megmaradt. A támpillérek alsó osztásának magasságában, a hajó oldalán erőteljes osztópárkány húzódik, amely a nyugati kapunál felugrik, s azt négyszög alakban keretezi. A kapubéllet hornyokkal elválasztott pálca- és körtetagozatai szamárhátívben zárulnak. Az ajtót kétoldalt oszlopszék-ről emelkedő, faloszlopokra támaszkodó fiatornyok fogják közre. A béllet legfelső tagozata köríves, benne az ajtónyílás ötkaréjos, ívháromszögű mélyedéseiben egy-egy rózsával. A gazdagon kialakított nyugati kapuzat karéjos nyílás-keretezése kassai eredetű, és emlékeztet a riomfalvi szentségfülkére (134. kép), valamint a vágújhelyi templom papi ülőfülkéjére. A hajó északi ajtajának szemöldökgyámos pálcatagozatai a sarkokon szintén rózsákat kereteznek. A tornyot övpárkányok osztják négy szintre. A legfelső emeletet kétosztású, csúcsíves ablakok törik át. A hajó bordás boltozatának csonkjai még kivehetők. A szerzeteseket Boszniából Palóci György erdélyi püspök telepíti Kusalyba 1423-ban.⁷

A Küküllő megyei Bonyhát 1291-ben a magvaszakadt Fülöp fia Jakab Tomaj nembeli Dénes nádor Dénes nevű fiának adja. A falu fölötti dombon festőien elhelyezkedő mostani református egyházat tehát a Bánffyak építették. A mintegy 35 m hosszú épület hajójához hosszú, sokszögű szentély csatlakozik. Belső záródásában faloszlopok állnak, a hajdani boltozat tartozékai. Közülük kettő leveles, kettő állatmaszkos díszű. A leveles fejezetek a szászsebesi csarnok-

⁶ Adattár.

⁷ Adattár. KARÁCSONYI II. 110–112; DÜMMERLING 376. Vágújhely: MMTö 2/II. 1026. kép. Riomfalva: MMTö 2/II. 1119. kép. Nagyon hasonló a budai Országház utca 2. ülőfülkéinek vakméműve: MMTö 2/II 1163. kép. Kassa: MMTö 2/II. 1059., 1061. és 1069. kép.

szentély azonos jellegű pillérfőinek (47–49. kép) vidékies változatát őrzik. Az északi szentélyfalban halhólyagos szentségfülke, a déliben szegmentíves, rézsús, papi ülőfülke nyílik. Ez utóbbtól nyugatra állatfejes, ferdén álló címerpajzs van kifaragva, minden valószínűség szerint a Bánffy család griffje. A templomot háromosztású támpillérek erősítik. Közülük a déli bejáratától nyugatra esőn talán rovásírásos felirat vehető ki. A település 1405-ben Gogánvár tartozéka, amelyet a várral és más falvakkal együtt ugyanekkor Zsigmond Losonci Istvánnak adott. A korábbi egyház helyén építtethette az adományos István a ma is álló épületet.⁸

A VÁROSOK ÉPÍTKEZÉSEI

Zsigmond király uralkodása alatt a városok építészeti fejlődése mind egyházi, mind világi téren igen jelentős volt. A nagy és a kisebb városok középkori képe, szerkezete ekkor nyerte el lényegében végleges megoldását, és egyúttal megközelítette, sőt több tekintetben el is érte Budának, az ország fővárosának már a 14. században kibontakozott szintjét. E megállapítás elsősorban Kolozsvárra és a Szászföld néhány városára vonatkozatható.

Az Anjou-kor végén már készen állt Kolozsvárt az új, 1349 után elkezdett plébániatemplom bécsi ihletésű csarnokszentélye (68–69. kép). A századfordulón kezdődhetett el a Szent Mihály-egyház csarnokhajójának (110–113. kép 37. ábra) kiépítése, mégpedig az eredeti elgondoláshoz képest szélesebb méretekben. E tervváltozást világosan jelzi a mellékszentélyekhez egy-egy ferde fallal csatlakozó hosszház. Így az oldalhajók szélessége a főhajóéval szinte azonosra vált. Az építkezés a déli oldalon indult meg, és a 15. század első két évtizedében a déli torony alsó szintjeit is kialakították. 1430 körül megépült a hosszház északi fala a hajókat elválasztó pillérkötegekkel és a csillagboltozatokkal. Végül befejeződött a kéttornyos nyugati homlokzat (112. kép), a déli torony azonban soha nem emelkedett az épület főpárkánya fölé. A déli homlokzaton a kaputól (114. kép) nyugat felé, a második támpillér második vízvetője alatt antikva betűs, vörös felirat olvasható: *HOC TEMPLVM EXTRVCTVM EST ANNO D 1442*. Ezt az időpontot megerősíti a karéjos oromzatú, nyugati kapun (115. kép) található 1444-es évszám és a másodlagosan elhelyezett, töredékes Zsigmond-címer, amelyek együtt jelzik a félszázados építési korszak lezárását. A kolozsvári hosszház összefügg a kassai dómmal. Főként az északi oldal két kapuja, a tornyok egymás fölött nyíló két ablakának keretbe foglalt elrendezése mutat kassai előzményekre. Az északnyugati kapu keretezése a kassai dóm északi kapuja szerkezetének egyszerűsítéseként fogható fel (116. kép). Igen jellegzetes a jelenleg az alsó-ausztriai Kreuzenstein várában felállított, kassai

⁸ MMTö 2/I. 451; 2/II. 569. és 571. kép.

nyugati karzat szoborfülkéinek alátámasztására szolgáló kerek tagozatok derékszögben megtört végződése, amely a kolozsvári északi kapuk gyámjain azonos formában tér vissza. Megemlítendő még a Szent Mihály-templom északi kettős lépcsőtornyának a kassai királylépcsővel fennálló, nyilvánvaló rokonsága és a lépcsőház belső, gyámos ajtajának (117. kép) liliomos kiképzése is, amely a kassai dóm déli kapuját idézi. A liliomos vakmérnök a főhajó nyugatról számított harmadik északi pilléréhez simuló, gótikus kő szószéken is megjelenik. E körülmény a szószéknek az 1430-as évekre tehető időmeghatározását is megerősíti. A hosszház emelésének menete arra vall, hogy a régi templom hajóját körülépítették, s annak lebontására csak a pillérsorok megépítésekor került sor.

Így a régi szentély eltávolítása után kialakított, új csarnokszentélyhez csatlakozó régi hajót még az építkezések folyamán is hosszabb ideig használhatták.⁹

A Szent Mihály-egyház építéséről közvetlen adat nem maradt ugyan, de IX. Bonifác pápa 1400-ban kiadott búcsúlevele – a búcsúkedvezményről –, továbbá Bülkischer Jakab, a szabad művészetek mestere, Mün Miklós bíró és Bauman Keresztély kolozsvári polgár 1408-ban a plébániatemplomnak és a Szent Katalin-társulatnak kiállított adománylevele – a szőlő-, valamint a mészárszék-adományról – összefügg a templom építésének nagy munkájával. 1414-ben már három oltárt (Mindszentek-, Szent Katalin- és Krisztus teste-) is említenek a templomban. A plébániaház legkorábbi említése 1434-ből való, midőn Márton plébános Dorottya asszony végrendeletével kapcsolatos levelét „lakóházában” keltezi.¹⁰

A 14. századi Szent Péter-egyház plébánosa, István 1402-ben válik ismertté. Upori István püspök 1414-ben elrendeli, hogy a templomban naponta, a Mária Magdolna-kápolnában a halottakért keddenként mondjanak misét. Egyúttal szabályozza a misemondást a Szent Mihály-templom már szóba került három oltáránál is. A Magdolna-kápolna szintén a plébániatemplomhoz tartozhatott.¹¹

A domonkosok Szűz Máriának szentelt, kolozsvári kolostoráról (38. ábra) a legkorábbi adat 1397-ből maradt. A kolostor sekrestyéjében György prior előtt egy közjegyzői oklevelet állítottak ki az erdélyi püspök és a kolozsmonostori apát közötti perben. A tanúk közül a kolozsmonostori Miklós ács a Szent Domonkos-oltár érintésével tett vallomást. 1400-ban a pápa búcsút engedélyez a kolozsvári domonkosok területén fekvő, Szentháromságnak, az apostolfejedelmeknek és Lőrinc diakónusnak szentelt kápolna javítására. A két idézett okle-

⁹ MAROSI: Kassa 107–111. MAROSI: Stiltendenzen 16–17. IFJ. ENTZ GÉZA: A kolozsvári Szent Mihály templom helye a magyarországi építészetben. Bölcsészdoktori disszertáció (kézirat). Budapest 1976. MMTö 2/I. 554, 558–561; 2/II. 1081. és 1083–1099. kép.

¹⁰ Adattár. Bár az 1414. évi püspöki oklevél az oltárokról nem mondja, hogy a Szent Mihály-templomban vannak, mivel azonban a liturgikus szabályozás Keresztély kolozsvári plébánosnak szól, és a Szent Katalin-társulat kétségtelenül a Szent Mihály-templomban működött, a szóban forgó oltárok is értelemszerűen a plébániaegyházhoz tartozhattak.

¹¹ Adattár.

vélből világos, hogy a kolostor eredete messze visszanyúlhatott a 14. századba. 1424-ben Pauer Péterné Dorottya asszony két hímzett törülközőt hagyományoz a kolostornak. Három évvel később a domonkosok priorja, Mihály egyszersmind Zsigmond király káplánja.¹²

A 14. századi Erzsébet-ispotály után a Szentlélek-ispotály első említése 1430-ból való, midőn V. Márton pápa a falakon kívüli, leprás betegek számára épített kórház részére búcsúlevelet állít ki. Ugyanabban az évben a Nádas és a Szamos összefolyása környékén, a városi malom mellett, a város és a kolozsmonostori apátság birtokainak határjárása során egy újonnan alapított kápolnáról esik szó.¹³

1436-ban több magyar polgár a Magyar, Közép, Farkas, Monostor és Torda utcából négy helybéli polgárt küld fontos követségbe Zsigmond királyhoz. Az ezt említő oklevél első ízben nevezi meg együtt a városnak szinte valamennyi főútvonalát. Így a legkorábban (1362-ben) megnevezett Híd utca beszámításával a város középkori utcahálózata 1436 előtt teljesen kialakult (36. ábra).¹⁴

A városfalak építésére az uralkodó 1404-ben ad parancsot. Az 1405-ben adományozott szabadalomlevél megismétli a falak, tornyok és árkok elkészítésére vonatkozó utasítást. 1409-ben Tétényi János cikádori kántortestvér a vár bejáratánál álló házát a már említett Bülkischer Jakabnak adja el. A „vár bejárata” nyilván kaput jelent. Ez az adat vonatkozhat a 13. századi Óvár kapujára, de esetleg már az újonnan épülő városfal egyik bejáratára is.¹⁵

Désen az Óvár lebontott temploma közelében, a papok kertjének falában egy arab számjegyekkel írt, bevéselt, 1405-ös évszámú követ falaztak be másodlagosan. A számjegyek mintegy 20 cm magasak voltak. A félnyolcas négyes jegy fordítva volt kialakítva. A V alakú vésés gondos munka volt. Az évszám hovatartozását nem lehetett tisztázni. Az arab számok használata aránylag korai. Az évszámok az 1940-es években voltak látható. Kérdés, megvan-e még.

Segesváron a Hegyi templom hosszházában (71–72. ábra) a 15. század első felében új építkezés kezdődött, amely a század végére készült el. A munka indulását a déli kapu hálóboltozatos, tagozott köríves nyílású előcsarnokának átlós nyugati támpillérén nagybetűs évszám után minuszkulás felirat jelzi: *A D MCCCCXXIX inceptum est hoc opus*. A kapu két karéj közti, trapéz alakú nyílását kúszóleveles, háromszögű oromzat koronázza (118. kép). A gazdagon tagolt bélletet fiatornyos végződésű falpillérpár keretezi. A kassai dóm déli kapujának e szerényebb változatán a pártázatos fiatornyok a kolozsvári Szent Mihály-templomot idézik. Ugyancsak kassai eredetű az északi kettős lépcsőház, amelynek liliomos vakmérnöves ajtókeretei közvetlenül a kolozsvári, ugyancsak

¹² Adattár. Urk. IV. 281.

¹³ Adattár.

¹⁴ Adattár.

¹⁵ Adattár.

északi lépcsőház aajtájához kapcsolhatók. A Szent Miklós-templom plébánosa 1394-ben Péter nevű. 1438-ban Miklós plébános a segesvári tanáccsal igazolja, hogy Kis Egyed felesége, Katalin Fehér megyei birtokát Volkányban a plébániatemplomra hagyja. 1444-ben morgondai Geréb János adja el ugyancsak a segesvári plébániatemplomnak volkányi részbirtokát 132 forintért. A volkányi birtokszerzés időben jól összeegyeztethető a Hegyi templom 1429-ben megkezdett, nagy átépítésével.

A domonkos kolostortemplom hajója mai formájában szintén Zsigmond korában készült (119. kép). A nyugati homlokzat nagy, középső, háromosztású ablakát egy-egy kétosztású, csúcsíves ablak fogja közre (82. kép). Valamennyi ük karéjos alakítású, téglából anyagú merműveik változatos képet nyújtanak. A szentély középső boltszakaszából egyenes záródású ajtó vezet a kerengőbe. Az e keleti épületrészben álló, karcsú, kellemes formájú, bronz keresztelőmedence 1440-es évszáma az épület szóban forgó építési szakaszának befejezését jelentheti (120. kép).¹⁶

A kolozsvári plébániatemplom által közvetített kassai hatás legkeletibb letéteményese a brassói Fekete templom (121–128. kép; 10. ábra). A 14–15. század fordulójáról az oklevelek egész sora maradt fenn. Ezek – ha nem is mindig közvetlenül – világosan bizonyítják, hogy a Szűz Máriának szentelt plébániatemplomban nagyszabású munkák folytak. 1385-ben Kaplai Demeter esztergomi érsek, 1399-ben IX. Bonifác pápa ad ki búcsúlevelet az épület megkezdett munkájának folytatása érdekében. 1408-ban Ruedel Simon, 1409-ben Nádasi Mihály székely ispán tesz misealapítványt, ez utóbbi a Krisztus teste-oltár számára, amelynek társulatáról 1427-ben is történik említés. Az építkezés Tamás pap plébánossága idején indult meg. Róla először 1377-ben szól egykorú forrás. 1413-ban még életben volt. Az új szentély északi fala mellett, kőszarkofágban temették el. Ennek feliratos fedelét 1925-ben a szarkofág fölötti falrészben találták meg (121. kép). A felirat szövege: *Anno Domini MCCCC... obiit nonorabilis vir dominus Thomas, reverendus parochialis ecclesiae in Corona necnon huius laudabilis basilicae vir, tam chori quam ecclesiae inchoator principalis, cuius anima requiescat in pace. Amen.* Mivel az előre elkészített szöveget a plébános még jóval halála előtt vésette, az 1400-as évszám tízesei és egyesei kitöltetlen maradtak. A feliratos kő jelenleg az oltár mögött kapott helyet. A szarkofágnak közvetlenül a fal mellett történt elhelyezése valószínűvé teszi, hogy a csarnokszentély 1413 táján már állt. A szentély a tizennyolcszög felével zárul (124–125. kép). Északi és déli falának karcsú falpillérei világosan mutatják, hogy eredetileg hét pár pillér tartotta a boltozatot. Közülük a legkeletibb

¹⁶ ROTH: Deutsche Kunst 91–92. VĂTĂȘIANU 239–240. Leírja a szentély alatti kriptát, amelyet középkorinak tart. OPRESCU, GEORGE: Die Wehrkirchen in Siebenbürgen. Dresden 1961. 55–37; 100. és 104. kép. MAROSI: Stiltendenzen 17. MACHAT 29–30. Szerinte a félkörívvel záródó kriptát a 14. század elején kápolnának épült – Domonkosok: VĂTĂȘIANU 439; 404. kép. OPRESCU: i. m. 101–102. kép. Adattár.

pár a záradékot szűkített állással követi. A délnémet jellegű, körüljárós csarnokszentély északi oldalához kétértű sekrestye csatlakozik. Trapéz végződésű bordáinak záróköveit Krisztus-fej és Agnus Dei-ábrázolás díszíti. A kiemelkedően szép arányú csarnokszentélyt kívülről ötosztású, fenn negyvenöt fokos szögben elfordított, fiatornyokban végződő, karcsú támpillérek tagolják. Köztük nyílnak a hosszú, kétosztású, csúcsíves ablakok. A támpillérek második osztását finom, hasáb alakú baldachinok alatt álló szobrok emelik ki. Ábrázolásuk kettő kivételével (Péter apostol és Mihály főangyal) a szászsebesi szentély (43–44., 51–52. kép) azonos elrendezésű szobraival egyezik (Krisztus, Madonna, négy evangélista, Keresztelő Szent János, Pál és Jakab apostol). Világos, hogy a csarnokszentély szerkezete és szobordíszje a szászsebesi mintát követi, mégpedig a szobrok tekintetében kétségtelenül magasabb színvonalon.

A szentélyt a hosszház felé lettner zárta le, amelynek körtetagos, zömök bordaíndításai a déli mellékhajó keleti sarkain jól kivehetők. Mivel a nyugati karzat két szélső szakaszának bordái a lebontott szentélyrekesztőével azonosak, valószínű, hogy az egész csarnokhajó a nyugati toronypárral együtt egyazon terv szerint készült. E megállapítást alátámasztja a nyugati karzat két szélső pillérének és a hajó nyolcszögű pilléreinek egymásnak megfelelő lábazata is. A mellékhajók eredeti falpillérindításai lábazatuknál csakúgy megvannak, mint folytatásuk a hajó oldalfalainak felső, az 1710-ben emelt karzat fölötti részén (126–127. kép). A sokszögű falpillérek éleihez vékony oszlopok simulnak a kolozsvári Szent Mihály-templom északi falpilléreivel megegyező megoldásban. 1421-ben a török támadás következtében Brassó súlyos károkat szenvedett. V. Márton pápa 1422-ben kiadott búcsúlevele erre való hivatkozással szólít fel az építkezések további támogatására. Az elmondottak alapján a hosszház kiépítése az 1421 utáni évtizedekre eshetett. A kolozsvári hatások a nyugati toronypárban, a hosszházban, a tornyok egymás fölötti nyugati ablakainak közös keretbe foglalásában nyilvánulnak meg. A Kolozsvár és Segesvár által közvetített kassai sajátosságok – ezek az öt kapu közül főként a nyugati és a délkeleti belső kapukon jutnak az erős helyi színezet ellenére érvényre – arra vallanak, hogy a hosszház a toronypár alsóbb szintjeivel 1440 körül elkészülhetett.

A bejáratok közül kiemelendő a nyugati, szélesen elterpeszkedő kapu (128. kép) a segesvári Hegyi templom déli kapujára (118. kép) emlékeztető nyílásával, középen számárhátú, háromíves, karéjsorral díszített keretezésével, amely fölött sűrű levéldíszből emelkedik ki a tengelyt hangsúlyozó, áttört szárú keresztvirág. A széleken felfutó fiatornyok között a jellegzetes kassai eredetű pártasor, fölötte pedig hosszú fülkesor húzódik csonka, négykaréjokkal koronázott kőrácsokkal. – Erősen helyi jellegű az északkeleti, ún. Aranykapu, csúcsívbe írt ötkaréjos nyílásával. Bélletagozatát szoborfülképár veszi közre, keskeny, keresztboltozatos előterét a két támpillér közt átívelő félkör hidalja át, a nyugati kapuéhoz hasonló levél- és áttört díszítéssel. – Legegyszerűbb az északnyugati bejárat. Béléte félkörívű, nyílása szintén ötkaréjos, s a többiekhez

hasonlóan a karéjokat egymástól liliomos végződésű tagozatok választják el. – Ugyancsak szerényebb kialakítású a déli mellékhajó nyugati sarkában emelkedő lépcsőtorony háromkaréjos ajtókerete. – A délkeleti kapuzat kettős szemöldökgyámos nyílása fölött háromkaréjos keretelés emelkedik. Középső, szélesebb szárnéhátíve keresztvirágban végződik.

1427-ben említik a plébániatemplom Krisztus testéről elnevezett konfraternitását. A templom déli oldalán már ez időben állhatott a plébániaház legrégebbi része.

Az egykorú adatok, a szerkezet, a meglévő ép és töredékes részletek az 1689. évi nagy égés következtében a – főleg belsejében– jelentősen átalakított templom eredeti építészeti megjelenéséről pontos és hű képet adnak. A századfordulón Tamás plébános által irányított építkezés első szakaszaként elkészült a szászsebesi csarnokszentéllyel közeli rokon csarnokszentély a sekrestyével. A szentélyrekesztő alkalmazása is Szászsebesre utal. A hosszház a kettős tornyú nyugati homlokzattal több szálon a kassai dóm építkezéseihez fűződő, kolozsvári és segesvári közvetítésű összefüggésekről tanúskodik. Lényegi megvalósítása Zsigmond uralkodásának második felére tehető.¹⁷

A 90 m hosszúságot megközelítő, díszes Fekete templom megépülése a kőzép-korai város teljes kifejlődését is jelentette. A Piactéren már korábban meglévő Híd-toronyhoz a 15. század elején a szűcsök alapincézett épülete került, amelyet a toronnyal együtt a városi tanács 1420-ban városház céljára átvett és kibővített. A középkori Magyarország területén a legkorábbi megmaradt városháza Brassóban áll (*129. kép; 12. ábra*). 1434-ből maradt egy oklevél, amely a város akkori megjelenéséről aránylag részletes képet fest. Elmondja, hogy bizonyos brassói polgárok a városfal egyik tornyát a tanács megbízásából védték, de a töröknek a város ellen indított támadása után a toronyból a várba mentek fel. Ezalatt a védelemben a domonkosok Szent Péter-kolostora és temploma fölött részt vevő társaik a szóban forgó toronyból elvitték az otthagytatott védelmi felszerelést. Amikor azonban a torony eredeti védői visszaérkeztek a várból, mindent visszakaptak. A Péter domonkos vértanúról elnevezett kolostor a Klastrom utca keleti végén még a 14. században felépült, mégpedig az északi városfal közelében. Helyén ma a 18. században emelt, római katolikus templom áll. Az oklevélben említett torony tehát az északi városfal egyik tornya lehetett, a vár pedig a Cenk-hegyi Brassovia várral azonos. Az 1434. évi oklevél bizonyítja,

¹⁷ Burzenland III. 1. 122–140. ROTH: Deutsche Kunst 102–107; 72–83. kép. HORWATH, WALTER: Die Turmanlage der Schwarzen Kirche. Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums 1938. 103–106. Bizonyítja, hogy a tornyok közötti előcsarnok emelete eredetileg a hajó felé nyitott volt. Uó: Die Hallenchoranlage der Schwarzen Kirche. Uo. 1940. 50–54. MMTö 2/I. 553, 555–558, 560–562; 2/II. 1076–1080., 1082., 1103–1104. és 1106–1108. kép. A Fekete templom kapui: ENTZ, GÉZA ANTAL: Zu den Stilbeziehungen der Schwarzen Kirche in Kronstadt. In: Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. München 1987. 103–114. Adattár. – Plébániaház: Burzenland III. 1. 141–146; 187. kép.

hogy a város védelme akkor a települést körülvevő városfallal és négyszögű külső tornyaival (122. kép) működőképes volt, és a kolostor is beilleszkedett a védelmi rendszerbe.

A Szűz Mária-plébániatemplomhoz még két egyház tartozott, mégpedig a középkori városon kívül fekvő Szent Bertalan-templom és a Szent Márton-hegyi kápolna. Az első még a 13. század közepén épült (11. ábra). A munka befejezését a 14. század első évtizedeiben a henger- és körtetagok váltakozásával gazdagon kialakított, nyugati, csúcsíves kapu jelentette. Papja 1417-ben Mihály, aki egyúttal a város plébánosának káplánja. Ugyancsak a városfalon kívül esik a Szent Márton-kápolna a hasonló nevű hegyen. A kápolnáról először Zsigmond 1390-ben és 1395-ben keltezett oklevelei emlékeznek meg, amelyekkel a király elrendeli, hogy mely napokon köteles benne a plébános misét mondani. 1427-ben János plébános bemutatja az utóbbi oklevelet, amely szerint megkezdődött a kápolna építése, és jó részben be is fejeződött. Szintén a városfalon kívül helyezkedett el a Szent Erzsébet-ispotály. Legkorábbi említése 1413-ban kelt.¹⁸

1400 körül lényegében elkészült a nagyszebeni plébániatemplom (130. kép; 57. ábra). Kapujáról 1414-ben, szentélyrekesztőjéről 1432-ben, főoltáráról és a háromkirályokról elnevezett oltáráról 1432 körül emlékezik meg az egykorú templomkönyv (Kirchenbuch). Benne található a templom kincstárának leltára is 1442-ből.

A plébániatemplom közvetlen közelében állt a László királynak szentelt prépostság. Az 1424-ben már elhanyagolt állapotú prépostságot Zsigmond adományokkal látja el. Ugyanez az oklevél emlékezik meg a plébániatemplom cintermében álló Szent Jakab-kápolnáról és az ispotályról is. A szóban forgó oklevélnek maradt egy 1783-ban kelt átirata az említett épületek helyének meghatározásával. A prépostságról azt mondja, hogy a gimnázium könyvtárával azonos, vagyis az evangélikus egyház déli homlokzatával szemben volt, a Jakab-kápolna pedig akkor már üresen a plébánia temetőjében állt (78. kép). Az ispotály viszont a kórházzal, azaz az öregek jelenlegi otthonával azonos. A legkorábban 1292-ben említett Szentlélek-ispotály mestere, Mihály 1414-ből ismeretes.¹⁹

A 18. század első felében barokk stílusban átalakított, egyhajós, hosszú, sokszöggel záródó szentélyű, támpilléres, jelenleg ferences templom a mostani Orsolya-templom közelében eredetileg a domonkos apácáké volt, és feltehetően a

¹⁸ Brassó településének fejlődése a középkorban: Burzenland III. 1. 55–56; 6. kép. Visconti felmérési rajza, 1699: Burzenland III. 1. 113. kép. Városház: TREIBER, GUSTAV: Das Rathaus in Kronstadt. Mitteilungen des Burzenlander Museums 1944. 12–23. Domonkosok: IVÁNYI, BÉLA: Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und der Moldau. Siebenbürgische Vierteljahrschrift 1939. 42–59. Szent Bertalan-templom: Burzenland III. 1. 110, 117; 145. és 151. kép. Szent Márton-kápolna: Burzenland II. 1. 154; 193. kép. ENTZ: Baukunst 149. ENTZ: Erdély 83–84. Adattár.

¹⁹ Adattár. ENTZ: Erdély 136.

15. század elején épülhetett. A hajó négy, a szentély két boltszakaszos volt, s ez utóbbihoz eredetileg hatsüveges záródás csatlakozott. A domonkos apácák kolostoráról szóló legkorábbi adat 1502-ből maradt ránk.²⁰

Az Alsóváros Szent Erzsébetről elnevezett keleti kapuja előtt, a várfalon kívül épült a Szent Kereszt-kápolna. Alapítását a hagyomány II. Andrásnak tulajdonítja. Az 1529-ben elpusztított kápolna helyén a 18. század elején barokk templomocskát emeltek, s ebben kapott helyet Peter Lantregen osztrák szobrász 1417-ben kőből készült, feliratos, keresztre feszítést ábrázoló szoborcsoportja, amely még az eredeti épületből származik (*131. kép*). A kápolna tehát 1417 táján már állhatott.²¹

A Nagy- vagy Gabonapiacon állt az a kőház, amelyet 1408-ban Gáldi Mátyás vízaknai sókamrás a szebeni plébániatemplomtól megvett és újjá is épített 1440-ben Valter leánya Anna szebeni háza került Apafi Miklós tulajdonába. E házak azonosítása a meglévő épületekkel még nem történt meg.

A városi számadások 1413 körül írnak Szeben három kaputornyáról. A Felsőváros délnyugati kaputornya a Nagypiacról nyugat felé induló Disznódi (Heltauer Gasse) utca végén állt (*79. kép*). Nevét a Disznódi utcáról kapta. Az Erzsébet-kapu az Alsóvárosban a ferences kolostor védőszentjéről, Árpád-házi Erzsébetről elnevezett Erzsébet utca (Elisabeth Gasse) keleti végénél nyílt (*80. kép*). Ugyancsak az Alsóváros nyugat felé vezető Fűrész (Saggasse) utcáját zárta le az utcáról elnevezett kaputorony (*81. kép*).²²

Zsigmond korában már mai formájában állhatott a Felsőváros tornyokkal megerősített északi téglafala a régi városháza mellett ma is álló kaputoronnyal, valamint a Disznódi és a Rizskása utca keleti végét lezáró, a Sótorony által hiteltelített nyugati, déli és keleti városfallal. Így az Alsóváros tornyos falával, a plébániatemplom körüli, később a Kispiaç felé kiterjedő legbelsőbb falrendszerrel együtt Nagyszeben a 15. század elején három komoly védelmet nyújtó erődítéssel rendelkezett. A város hármás védőfalán belül kialakított utcahálózatával, tereivel, egyházi és világi épületeivel a 15. század első felében Erdély legnagyobb és legfejlettebb településének tartható.²³

Beszterce plébániatemplomának (*132. kép*) legkorábbi részét a nyugati homlokzat őrzi. Előreugró, kelet felé is armírozott tömbjében Hans Rosemann az ez időből származó délnyugati tornyot véli felismerni. E megállapítást megerősíti egyrészt az épület nyugati homlokzatán töredékesen megmaradt, a második szintet lezáró vakmércműves párkánya, másrészt Kreczmer Péter 1432-ben tett végrendelete. Ebben a Szent Miklós-templom nyugati oldalának emeletén a két torony között lévő kápolna Mindszentek-oltára számára két hold szőlőt hagyo-

²⁰ Adattár.

²¹ MMTö 2/I. 585; 2/II. 1200. kép.

²² Adattár.

²³ FABINI 1989. 17; 90/A kép.

mányoz a közeli Besenyő faluban. E kéttornyos homlokzatú egyház valószínűleg jóval 1432 előtt keletkezett, hiszen a megnevezett évben az emeleti kápolna oltára már állt. Így a kéttornyú templom építése 1400 körül feltételezhető. A ma is álló északi torony a szoban forgó toronypár megfelelő tagjával nem azonosítható, hiszen különálló toldalékként került az épülettest északnyugati sarkához a 15–16. század fordulóján. A negyedik emeletének sarkain a Madonna- és feltehetően Szent Miklós másodlagosan elhelyezett szobrai felidéznek a segesvári Hegyi templom szentélykülsőt díszítő szobraikat. A besztercei szobrok eredeti helye ismeretlen, másodlagos helyzetük ellenére mégis emlékeztetnek a szászsebesi csarnokszentély megoldására.²⁴

1438-ban Erzsébet királyné a védőszentjéről elnevezett besztercei ispotály adómentesség adásával segítette. Az ispotály helyén álló római katolikus barokk templom kertjében néhány gótikus töredék (borda, zárókő, vakcsúcsívvel díszített pillérrészlet, ablakkörács) heveit az 1940-es években. Ezek a 18. században lebontott középkori épületből maradtak. – A domonkosok Szent Kereszt-kolostorának 1413-ban Szaniszló nevű priorja szerepel. – Zsigmond uralkodása idejéből a város két kőházáról is maradt egykorú adat. Az egyiket Kreczmer Péter bíró vette meg 1000 forintért. Annak a kövezett útnak során állt, amely a piactérről a Szűz Mária-, tehát a ferences templomhoz vezetett, vagyis a Fa utcában (Holz Gasse). A másik ház Kesztyús Jánosé volt, akitől azt Margit asszony örökölte. 1408-ban a ház, valamint hat ezüstpohár, egy ezüstöv és 100 forint harmadát Margit első férjétől származó fiai, Somkerek Miklós és Mihály maguknak követelték.²⁵

A város erősen megrongált városfalának és tornyainak kijavítását Erzsébet királyné 1438-ban rendeli el. A ma is meglévő maradványok valószínűleg ennek az építkezésnek a folyamán jöttek létre.²⁶

Medgyes 13. századi, Antiochiai Margitról elnevezett bazilikájának a 14. század második felére tehető, első gótikus átépítése már jelzi a település várossá fejlődését. A fallal körülvett templom (86. kép) erősítése egyedül Medgyesben maradt meg, a többi erdélyi városban már hiányzik. A jogi ügyleteket is a templomvárban bonyolították le. Rasteter István közjegyző 1414-ben egyik oklevelét a plébániatemplom szentélyében, a másikat a piactéren, a templom kapuja mellett állítja ki. 1423-ban a bírósági eljárások szokásos helyeként a Szent Margit-egyházat nevezik meg. A 15. század első harmadában került sor a főhajóban a cseh hatást tükröző, Erdélyben a ma ismert legnagyobb összefüggő falfestménysorozat elkészítésére (87. kép). Különösen a Krisztus szenvedését ábrázoló jelenetek érdemelnek figyelmet.²⁷

²⁴ ROTH: Deutsche Kunst 110. MMTö 2/I. 447; 2/II. 556. kép. Adattár.

²⁵ Adattár.

²⁶ Adattár.

²⁷ MMTö 2/I. 607–608; 2/II. 1383–1387. kép. Adattár.

A FALVAK ÉPÍTKEZÉSEI

A Szászföld egyházi építkezései

A riomfalvi háromhajós, átkereszthajós bazilika szerkezete ugyan a 14. század második feléből származik (100–103., 133–136. kép), de részletformái már Zsigmond korában jöttek létre. A négyzet nyolcszögletes falpilléreit levéldíszes fríz ékesíti. Az északnyugati pillér vállmagasságban baldachinnal végződik (133. kép). Megoldása erősen emlékeztet a nagyszebeni plébániatemplom azonos elhelyezkedésű részletére, amely a szószerk tartozéka volt. A szentély északi falában a hajó említett baldachinjához hasonló részletformákkal díszes szentségfülke kapott helyet (134. kép). Különlegesen gazdag a riomfalvi nyugati kapu, szobordíszes orommezőjével, körte- és hengertagokból kialakított, fiatoronypárral kereteit, bemélyedő béllettagozataival (135. kép). Az orommező megcsontított, magas dombszerűen a keresztre feszítést ábrázolja. A feszület jobbán a Máriát támogató János apostol, balján lovas katonák jelennek meg. A kompozíció parieri hagyományokat őriz. E későbbi építési korszak időmeghatározására szolgál a négyzet nyugati ívére festett, minuszkuláris felirat: *Anno dni m^o cccc^o (li) hc copleta est testudo hec tempore Cristiani decretorum doctoris rectoris (ecclesie)*. Az 1400 után az 51 nem látszik már, de a hajó egyik záróköve is ezt az évszámot mutatja. Mivel Keresztély plébános 1453-ban szerepel, a festett csonka évszámnak 1451-re való kiegészítése elfogadható. A század közepén készült tehát a meglévő boltozat. Ugyanakkor zárták le nyugat felé a mellékszentélyeket, amelyek így kápolnákká változtak. Az északi sekrestye lett. E rendeltetését az ottani piscina igazolja. A déli kápolnában a déli falon lévő fülke a misében használt edények elhelyezését szolgálta. A munka a kápolnák trapéz bordájú és a főhajó egyszer hornyolt bordájú boltozásával fejeződhetett be 1451-ben.²⁸

Zsigmond uralkodása idején a szászok a Küküllő vidékén kedvelték az egyhajós megoldásokat. Ennek egyik szép példája a Medgyes melletti Darlacon látható. A templom a hasonló nevű gerébcsalád építkezése. Főként a szentélyablakok három- és négykaréjokból összeállított kőrácsait és a már korábban bemutatott, gazdag kivitelű nyugati kaput (96–97. kép) kell kiemelni. A hatsüveges szentélyboltozat nehézkes bordái erősen vidékies faragású, alakos gyámban végződő faloszlopokra támaszkodnak. – A váldhídi, András apostolnak szentelt egyház első említése 1390-ből ismert. Lelkészeről 1406-ból és 1430-ból maradt adat. Az egyhajós templom nyugati kapuja fölött részarányos pajzsban díszes kőfaragójegy látható, amely Fabritius-Dancu szerint az 1441-es évszámot, a feltehető befejezés évét jelöli.²⁹

²⁸ MMTö 2/I. 451, 563; 2/II. 1113–1119. kép. Adattár.

²⁹ Darlac: VĂTĂȘIANU 504–505. kép. FABRITIUS-DANCU 60. Váldhíd: FABRITIUS-DANCU 71. HORWATH: Kirchenburgen 55–56; Adattár.

A templom 15. század elején történt átépítésével állhat kapcsolatban XXIII. János (ellen)pápa 1414-ben kelt oklevele, amelynek értelmében számos szász plébános (Kiskapus, Kis- és Nagyselyk, Egerbegy, Baromiak, Martonfalva, Mardos, Péterfalva stb.) maga rendelkezhet az eredetileg az erdélyi püspököt illető tizedjövedelemmel.³⁰ A felsorolt falvak mind Küküllő megyének egy, a kiváltságos szász területéhez közvetlenül csatlakozó, kisebb területén állnak. Így az egymással egy tömböt alkotó községek plébánosai e kiváltságot könnyebben megszerezhették. A felsorolt plébániatemplomok közül több ekkor épült. A baromlaci egyház (4. ábra) 14. századi előzmények után a 15. század elején kapta csúcsíves, körtetagos, északi és déli bejáratát. Az északi ajtó fölött még megvan a fából készült csapórács. Ugyancsak megmaradt a csapórács Holcmányban is. – Egyhajós a kissinki és a mardosi templom is. Az előbbi hosszú szentélyét kereszt- és egy hatsüveges zárboltozat fedi. A falán a bevésett, 1421-es évszámot ugyan bevakolták, de a beugró nyugati torony déli falán felfestett azonos évszám a dátumot megismétli. A kissinki szentély boltozása Kisselyken amazzal azonos megoldásban megismétlődik. A Katalinnak szentelt egyház háromhajós, gótikus bazilika. – Megemlítendő még az a szászhermányi, négyszögű, két bordás keresztboltozattal fedett és két keleti átlós támpillérrel ellátott kápolna (137. kép), amely a belsejét díszítő alakos festés alapján a 15. század első harmadában készülhetett, s így megelőzte a templomot körülvevő, jelenlegi várfalgyűrű kiépítését. A kápolna a Franz von Retz 1400 körül készített „Defensorium inviolatae virginitatis Beatae Mariae Virginis” című műve által kedvelté vált ábrázolás egyik szép példáját őrzi (138. kép), így a kápolna maga is Szűz Máriának lehetett szentelve.³¹

A 14. század vége felé az építkezés a Barcaságban is megélénkült. Nem új templomok emelése volt a feladat, hanem a 13. századi épületek bővítése, korszerű kiképzése. Ez történt jelentős mértékben a német lovagrend hajdani központjában, Földváron. Az Árpád-kori eredetű vár alatt elterülő település közepén foglal helyet a Máriának szentelt, háromhajós bazilika (139–142. kép). Nagyszabású kiépítésére a 14. század végén került sor. A főhajó és a főszentély egyforma magasra emelt terére körtetagos keresztboltozat került, amely a szentélyben gyámokkal végződő faloszlopokra, a hajóban fejezet nélküli faloszlopkötegekre támaszkodik. A hajóbordák sokszögű kötegek éleihez simulnak éppúgy, mint a brassói Fekete templom hajójában. A szentély gyámkösora alatt övpárkány húzódik. A szentély faloszlopfőit gazdag, alakos kompozíciók ékesítik. Sárkánypár (141. kép), vadászjelenet, a koronáért harcoló páncélos vitézek és zenészek mellett a záródás két keleti faloszlopfőjén sárkányölő Szent György lovag és az írástudókkal a templomban vitatkozó, tizenkét éves Jézus (142. kép)

³⁰ Urk. III. 600.

³¹ Baromlak: HORWATH: Kirchenburgen 72–74 és FABRITIUS-DANCU 52. Mardos: HORWATH: Kirchenburgen 119–120. Kissink és Kisselyk: FABRITIUS-DANCU 24 és 51. Szászhermány: MMTö 2/I. 215; 2/II. 1411. kép.

mozgalmas és szokatlan változatossággal megmintázott jelenetei tűnnek fel. A szóban forgó átalakítás idején szerepel Demeter esztergomi érsek 1384-ben kiadott megerősítő oklevelében Ferenc földvári és István barcarozsnyói plébános. Valamivel előbb kerülhetett sor a templom körüli fal emelésére is. Erről Lajos király 1380. évi oklevele szól, megengedvén, hogy mindenki, aki a földvári egyházat körülvevő falon belüli területre menekül, menedékjogot élvezzen. E jog biztosítása összefügghet a századforduló idején történt átalakításokkal. Az északi mellékhajót másodlagosan elhelyezett záróköve szerint 1471-ben boltozták.³²

A szóban forgó időben épült Volkányban a 13. századi templomhajóhoz a sokszögzáródású, boltozott szentély, és Barcarozsnyón a Mátyás apostolról elnevezett, 13. századi bazilikához is ekkor került a mai szentély. A vidombáki templom keresztboltozata a földvárihoz hasonló megoldásban valósult meg. A Péter apostolnak szentelt, háromhajós egyház szentélyének nagy, csúcsíves ablakai, szegmentíves papi ülőfülkéje és körtetagos, csúcsíves nyugati ajtaja lóhereíves orommezéjével az átalakítás korát egyértelműen meghatározzák. – A Barcaságban egyedülálló a höltövényi evangélikus templom kapcsolódása a Küküllő vidéki, a 14. század második felében elterjedt kaputípushoz. Bár ív béléte félkörű, kapujának mély hornyokkal elválasztott, pálcákkal kísért körtetagjai, fejezetsorának tevelés, alakos díszítése kétségtelen rokonságot tart a szászbogácsi körrel.³³

A megyék egyházi építkezései

A 14–15. század fordulója táján kaphatta a mai református templom Alvincen széles, változatos kőrácsú szentélyablakait (143–144. kép) és déli, csúcsíves bejáratát. Különösen érdekes a szentély sokszögzáródásának északkeleti ablakműve, két sorban elhelyezkedő, rövid és hosszú lóhereívvel végződő nyíláspárjaival, amelyeket legfelül kerek nyílás koronáz. Ez időben, 1408-ban egy kőfaragó is dolgozott Alvincen, aki Keresztúri Mátyással pereskedett. A szóban forgó nemesnek Lackfi Jakab erdélyi vajda elengedi annak a bírságnak felét, amellyel a kőfaragónak tartozik.³⁴

A Fehér megyei Zalatna – amint neve is mutatja – az aranybánya vidékhez tartozik. Zalatna a 13. századtól az erdélyi káptalan birtoka volt, akárcsak Abrudbánya, amelyet 1271-ben adományozott V. István a püspöknek és káptalanjának. 1357-ben Zalatna plébánosa Konrád. 1425-ben Abrudbánya plébánosa Murator, aki egyszersmind Zalatna plébánosa is. Az oklevél megemlíti Gral János bírót és

³² Burzenland IV. 1. 116–123; 42., 102–108., 111. és 113–123. kép. ROTH: Deutsche Kunst 98; 66–67. kép. MMTö 2/I. 561–562; 2/II. 1110–1112. kép. ORBÁN VI. 432. Adattár.

³³ Volkány: Burzenland IV. 1. 131–134; 153–157. kép. Barcarozsnyó: Burzenland IV. 1. 134–135; 158–160. kép. Vidombák: Burzenland IV. 1. 138–141; 169–176. kép. Höltövény: Burzenland IV. 1. 174; 136. kép. Adattár.

³⁴ Adattár.

Frisbyr Zsigmondot. A nevekből világos, hogy a helyi vezetők németek voltak abban az időben, amikor a hagyomány szerint 1424-ben megépült a ma ortodox templom (145–146. kép). A kététerű gótikus egyház egyenesen záródó szentélye és hajója szinte egyenlő szélességű. A beugró torony későbbi (Drăguț szerint 1696-os) építésű. A jelenlegi szentély is 18. századi, és az eredetinek a keleti meghosszabbítása. Az eredeti szentély keresztboltozatával szemben a hajójának két boltszakaszában – a nyugati támpillérpárnak megfelelően – csak a gyámkövek és a bordaindítások látszanak. A bordák trapéz végződésűek. A déli, csúcsíves ajtó nyílása szemöldökgyámos. Az aránylag keskeny ablakok csúcsívesek, kőrácsuk kétosztású, de az osztók hiányzanak. A szentély keleti zárófalán a keresztre feszítést s alatta három bizánci szentet ábrázoló falkép maradt meg cirill betűs felirattal, de a két ábrázolást elválasztó sávdíszítmény gótizáló modorban készült.³⁵

Az erdélyi püspök Sárd nevű faluja viszonylag nagyméretű templomának támpilléres szentélye csúcsos diadalívvel nyílik a hajóba. Szentségfülkéje lóhereíves nyílású. Felső sarkait vakmércmű díszíti. Papi ülőfülkéje szegmentíves. Sokszögzáródásának ferde falrészén egy keskeny, csúcsíves és egy félköríves ablak maradt meg. Hengertagos északi hajóajtaja is csúcsíves. 1401-ben Miklós nevű plébánosa egyszersmind az erdélyi káptalan dékánja.³⁶

A Kolozsvártól északra fekvő Kajántó a kolozsmonostori apátság birtoka volt. Ez indokolja a Mindszentekről elnevezett templom szépen kialakított, nyolcszögű pillérekben nyugvó, háromnyílású, lóhereíves papi ülőfülkéjét. Ennek erőteljes párkánnyal lezárt, háromszögű oromzatában Márk evangélista mondatszalogot tartó domborműve foglal helyet. Félköríves, kavicskőből emelt, román kori szentélyének hornyolt, bordás boltozata is a 15. század első felében készülhetett. Ugyanakkor a 13. századi hajót nyugat felé meghosszabbították, amint erről a lábavatváltás is bizonyosságot tesz. 1432-ben Antal kolozsmonostori apát Porcsalmi Mihályt bízta meg a kajántói egyház és a tiburctelki Szent Ilona-templom vezetésével.³⁷

Egeres 13. századi templomát szintén a 15. század elején bővítették. Akkor épült sokszögű szentélye támpillérekkel, csúcsíves ablakokkal és szentségfülkével. 1360-ban János, 1395-ben Péter nevű plébánosa ismeretes. 1418-ban Henrik kolozsmonostori apát malomépítési engedélyében szól a Márton püspöknek szentelt egyházzal. 1434-ben Molnos Antal hagyományoz ingatlanokat a templom számára. Lehet, hogy az építkezés ezzel az adománnyal függ össze.

A korábban már említett, az erdélyi püspök és a kolozsmonostori apát között vitatott területen Szécsi András által a 14. század közepe táján felépített nádasdaróci templom (52. ábra) – szemöldökgyámos bejárata és gyámokra támaszkodó bordás keresztboltozatának maradványai alapján ítélve – a 15. század első felében bizonyos mértékig átépült. Antal apátnak 1427 és 1444 között a

³⁵ VĂȚĂȘIANU 256; 220–223. kép. DRĂGUȚ 72–73. ENTZ: Baukunst 127. ENTZ: Erdély 69.

³⁶ Adattár.

³⁷ Adattár.

templom jogtalan építése ügyében kiadott oklevelei arra vallanak, hogy az ügy újabb időszerűsége a szóban forgó templom ekkorra tehető átépítési munkái következtében kerülhetett ismét felszínre.

Az egykorú írott források egész részletesen tájékoztatnak a magyarbikali templom építéséről. 1398-ban Tamásfalvi Gergely kérésére Zsigmond király utasítja Maternus erdélyi püspököt, hogy Bikalt válassza külön Bánffyhunad királyi birtoktól. Ugyancsak Gergely kéri IX. Bonifác pápát 1400-ban, hogy engedélyezze Bikal nevű falujában új templom építését, mivel a község a hunyadi Szent Erzsébet-templomtól messze fekszik. A bikali templomot 1444 körül egy határjárásban említik. Az egyhajós, ma református templom tehát a század első harmadából való (147–148. kép)³⁸

A terméskőből emelt, marosfelfalusi romtemplom félköríves szentélyzáródása még kétségtelenül román kori. Negyedgömb boltozatát ívesen rakott terméskőrétegekből alakították ki. Keresztboltozatos, nyugati bővítése és csúcsos diadalíve a hajó minden részletével együtt Zsigmond korára tehető (körtetagos, csúcsíves nyugati ajtó, lóhereíves déli ablak, szentélyzáródását díszítő, feltehetően prófétákat ábrázoló, nagyon kopott falfestés). 1427-ben Losonci Dezsőfi János pápai engedélyt kért egy ferences ház alapítására és építésére „cum ecclesia Sancti Michaelis”. E fogalmazás azt sugallja, hogy a templom 1427-ben már állt. Ezért feltehető, hogy a meglévő korábbi egyház gótikus átalakítása a ferencesek részére készült, mikor is a román kori szentélyzáródást megtartották. 1431-ben a pápa utasítja az erdélyi püspököt, hogy Boszniából bizonyos testvéreket telepítsen Felfaluba. A fogalmazás kisszámú rendtag átköltözésére enged következtetni. A szigorú Ferenc-rendiek megtelepedése Felfaluban bizonyos, hiszen 1471-ben Toldalagi András végrendeletében számukra is hagyatkozik.³⁹

Losonci István kapta meg Zsigmondtól 1405-ben Gogánváralját Gogánvárral és Bacát Csicsóvárral együtt. Az ottani templomok román kori hajójához ekkor épülhettek a támpilléres, sokszögű szentélyek. Ugyanez történt Sövényfalván is. Szamosújvárnémeti tengelytámpilléres szentélye, valamint Melegföldvár református templomának déli, csúcsíves, gyámos nyílású, körtetagos ajtaja ugyane korról tanúskodik. Galac egyhajós, támpilléres, sokszöggel végződő szentélyű romtemplomáról egy, a geryeszegi kastélyból az Erdélyi Nemzeti Múzeumba került fénykép ad fogalmat. Az épület lóhereíves ablakai 1400 körüli időre vallanak.

A somkeréki templomhoz (65–66. kép; 74. ábra) hasonló elrendezésű a Csanád nemzetség Benedek nevű, Fehér megyei birtokának egyhajós, támpilléres sokszögvégződésű szentéllyel ellátott temploma. A szentélyt – mely magas, csúcsos diadalívvel csatlakozik a hajóhoz – csúcsíves ablakok világították meg. Keresztboltozatát faloszlopokra közvetlenül metsződő bordák alkotják. A terméskő épület romos állapotú.⁴⁰

³⁸ Adattár és KELEMEN: Kalotaszeg 13.

³⁹ Adattár.

⁴⁰ Adattár.

A 13. századi, nyugati tornyos, román kori, unitárius templom Alsójárán a 15. század elején kaphatta új, két rövid boltszakaszos, támpilléres, gótikus szentélyét. Az egyszer hornyolt bordák alkotta két keresztboltozat zárókövei rozettás díszítésűek. Az egyenesen záródó szentélyből csúcsos diadalív nyílik a román kori hajóba.⁴¹

A régi Zaránd megyében lényegileg épen maradt meg két, kenézek által alapított ortodox templom Kristyóron és Ribicén. Mindkettő nyugati homlokzati toronnyal rendelkező, egyhajós templom, az előbbinek támpillér nélküli sokszögű, az utóbbinak egyenes záródású a szentélye. Mindkét épület egykorú falkepein szerepelnek az alapítók, amint a meglévővel egyező templommodellt Kristyóron Máriának, Ribicén Szent Miklósnak mutatják be. Az első alapítójaként Balea zsupán, Vise nevű feleségével és István fiával, Ribicén pedig Vladislav zsupán és leánya láthatók 1417-es évszámmal. A kristyóri donátorok mellett nincsen évszám. Dragomir Silviu azonban közöl egy Ozorai Pipo által 1415-ben kiadott oklevelet, amely arról szól, hogy különböző bűnei miatt Baleát ugyan kivégezték, fiának, Lászlónak érdemeiért viszont a család birtokait visszakapta, köztük Kristyórt is. Kristyóron a három szent magyar király (*149. kép*), Ribicén István király és Imre herceg szintén le van festve.⁴²

A hátszegi medencében áll a nagyosztrói ortodox templom szép kőtornya, csúcsíves nyílásokkal és falazott kősisakkal. Ez utóbbi idézi a környék korábbi templomainak (Zeykfalva, Demsus) azonos toronysisak-megoldását. Péter nevű papját a szomszédos klopotivai, tustyai és poszánai lelkészekkel együtt 1360-ban említik. Ez utóbbi települések középkori templomai nem maradtak meg.⁴³

1438-ban Albert király Lupsai Jánost és fiait megerősíti Nagy- és Kislupsa birtokában, amely már korábban is a családé volt Ekkortájt épülhetett az egyhajós, sokszögű záródó, támpilléres szentéllyel ellátott ortodox kőtemplom, amely festőien helyezkedik el az Aranyos-völgy Lupsa faluja fölötti meredek dombon (*150. kép*).⁴⁴

Ebben az időben merülnek fel az első adatok a román fatemplomokról. E korai épületek azonban a 17. század előtti időből nem maradtak meg. Mivel a meglévők többnyire gótikus megjelenésű, egyhajós építmények, feltehető, hogy hasonló megoldásúak lehettek a korábbiak is. Tornyaik azonban a 16. század vége előtt aligha épülhettek. Zsigmond korából a következő falvak ortodox fatemplomairól emlékeznek meg az egykorú írott források: Oláhród 1398, Oláhfráta 1402, Oláhpeterd 1415, Oláhméhes 1427, Bogács 1430, Dank 1435. Va-

⁴¹ ENTZ: Baukunst 32. Az ott leírtakkal ellentétben a helyszínen meggyőződtem, hogy az alsójárai templom tornya ikerablakaival együtt egykorú a 13. századi hajóval.

⁴² DRAGOMIR, SILVIU: Vechile biserici din Zărand. Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice 1929. Cluj 1930. 225–264. Az 1415-ben kelt oklevél őrzési helyét nem nevezi meg, de leközlí eredeti latin szövegét (242–243). MMTö 2/I. 563, 616; 2/II. 1395. kép.

⁴³ VĂTĂȘIANU 258; 225. kép. Adattár.

⁴⁴ Adattár. MMTö 2/I. 452; 2/II. 1127. kép.

lamennyi Kolozsvár környéki falvakban épült, az illető magyar községekhez abban az időben csatlakozó újabb román települések vallási igényeinek kielégítésére. A korabeli oklevelek magyar, illetve oláh jelzővel különböztetik meg az ilyenfajta települések két, különböző etnikumú lakosságú részét. Bár a fatemplomok emelése a magyar településeken is századokon át megmaradt, a románok esetében a fa építőanyag a 19. századig szinte kizárólagos szerepet vitt.⁴⁵

A Székelyföld egyházi építkezései

A templomához (104. kép) szervesen kapcsolódó ferences kolostor építése Marosvásárhelyen áthúzódott a 15. századra. A vélhetően teljes magasságában álló és a szentélyhez észak felől simuló, négyszögű, emeletes épület a barátok celláit foglalta magában. A reformáció után a kolostort iskolának használták. Földszintjén lehetett eredetileg a sekrestye. A kolostortól északra sokszöggel záródó, támpilléres kápolna szentélye maradt meg. Nyugati oldalán jól kivehető az elfalazott, csúcsíves diadalív. A kápolnában két szent püspököt és indadíszítést ábrázoló egykorú falfestés maradványai kerültek elő. A kolostor elpusztult kerengője a templomtól északra épült. A legutóbbi helyreállító munkák során a templom hajójának északi oldalán később emelt toldaléképítményeket lebontották, s ekkor vált láthatóvá a jó állapotú, csúcsíves, körtetagos, északi ajtó, amely alighanem az eltűnt kerengő déli szárnyába vezetett. Néhány, a templomhoz tartozó téglaidomot (háromszögletű burkolat, hornyolt, hosszúkás borda, boltozati záródísz) a század eleji, Sztéhló Ottó által vezetett helyreállítás után Kelemen Lajos juttatott el Apafi Mihály 1470 táján készült sírlapjával (185. kép) együtt a kolozsvári múzeum kőtárába.⁴⁶

A marosszéki Erdőszentgyörgy református temploma egyhajós, sokszögű szentéllyel, csúcsíves, nyugati ajtajának béléte henger- és körtetagos. A 14–15. század fordulóján a nagygalambfalvi templom (53. ábra) korábbi hajójához a tengelytől kissé dél felé elhajló, sokszögű, támpilléres szentélyt csatoltak. Világítását négy keskeny, lóhereíves ablakból kapja (151. kép). A ma már hiányzó keresztboltozat sokszögű falpillérekre támaszkodott. Bordái körtetagos kialakításúak voltak. 1400 után kerültek a hajó északi falára a jó színvonalú, virágos keretbe foglalt falfestmények (Szent Erzsébet, Mária koronázása, Szent Dorottya). Felsőboldogfálván a református templom 13. századi hajójának szélességében, annak folytatásaként épült meg a hosszú, támpilléres, sokszöggel végződő, új szentély, kőrács nélküli, csúcsíves ablakokkal (22. ábra). Benn a hajó felé csúcsos, vállköves diadalív nyílik. Ekkor készülhetett a hengertagos,

⁴⁵ ENTZ, GÉZA: Mittelalterliche rumänische Holzkirchen in Siebenbürgen. In: Omagiu lui George Oprescu. București 1961. 159–171.

⁴⁶ ENTZ: Marosvásárhely.

csúcsíves, nyugati ajtó is a diadalívet díszítő, 15. század elejéről származó falképekkel (északon Krisztus levétele a keresztről, Veronika, délen a Háromkirályok imádása [152. kép]). E két utóbbi udvarhelyszéki templom gótikus kiépülése indította el a Székelyföldön a 15. századi, késő gótikus, falusi építkezések változatosan gazdag sorát.⁴⁷

A falvak világi építkezései

A 14–15. század fordulójáról tovább sokasodnak a falu világi építészetére utaló írott tudósítások. Ezek bizonyos mértékig bepillantást engednek az építkezés menetébe is. A legfontosabb nemes építőanyag a fa és a kő. 1413-ban Császári György a Doboka megyei Császári falu negyedét elzálogosítja a szentegyedi Wass Jánosnak, Andrásnak és Miklósnek, de kiköti, hogy a szóban forgó birtokrészhez tartozó erdőből csak a zálogba vevő nemesek kaphatnak fát házaik számára, jobbágyaik nem. 1416-ban a Gerendiek Mezőcikudon hat jobbágytelket akarnak beépíteni. 1431-ben Dobokáról faházat szállítanak el. 1440-

⁴⁷ Erdőszentgyörgy: ORBÁN IV. 30. Nagyalambfalva: DÁVID 208–221. MMTö 2/II. 1381. kép. BENKŐ 110–111. Felsőboldogfalva: DÁVID 116–125; 83–96. kép. – Elpusztult falusi templomok adatai: Apahida 1444 körül, Tamás plébános (Dl. 36406. 33–38); Bátos 1416, Székely Balázs plébános (Dl. 30773); Borbátvíz 1411, Dabrota román pap (CSÁNKI V. 73); Bós 1398, templom (Dl. 42678); Botfalu 1415/1452, Márton plébános (SzO III. 337); Bőnye 1433, Szűz Mária-templom (LUKCSICS II. 81); Csegez 1433, Szent Ilona-kápolna (LUKCSICS II. 81); Dátos 1400 körül, Szent Mihály-templom (Dl. 31136); Désháza 1433, Szűz Mária-kápolna (LUKCSICS II. 81); Egyházasdoba 1417, templom (Dl. 27451); Erked 1450, fakápolna temetővel (OL Filmtár 780. 3. 96); Ermindszent 1433, Mindszente temploma (LUKCSICS II. 81); Felsődevecser 1414, Krisztus teste-kápolna (Dl. 27285); Girolt 1439, Dávid plébános (Dl. 36390. 16. 1); Gyerővásárhely 1433, Szűz Margit-templom (LUKCSICS II. 102); Hermannsdorf 1401, Szent Katalin-templom (Mon. Vat. I. 4. 321); Herestre 1433, Szűz Mária-templom (LUKCSICS II. 1)4); Illenbák 1429, Szent Orsolya-templom (Urk. IV. 375); Kendilóna 1438, Antal plébános (Dl. 36390. 3. 2); Kene 1406, Szent Bereck-kápolna (DL 65002); Kercsed 1433, Szent Márton-templom (LUKCSICS II. 82); Kornéltelke 1406, kápolna (Dl. 30411); Magyarfráta 1402, kőtemplom (Dl. 36400. 46. 1–47); Magyarpeterd 1415, templom (Dl. 28512); Margitta 1409/1430, templom (Dl. 65025); Márpod 1402, Szűz Mária-templom (Urk. III. 271); Mezőszilvás 14..., Szent András-templom (LUKCSICS II. 179); Mezőzáh 1418, Szűz Mária-kőtemplom (ENMI Toldalagi lvt.); Mikeszása 1425–1450, templom (BEKE, Km 312); Nagyernye 1420, Albert plébános (Dl. 36404. 112a–b); Nagymon 1399, kegyuraság (Dl. 96410); Pele 1433, Szűz Mária-templom (LUKCSICS II. 81); Ravasz 1403, Keresztély plébános (Dl. 67241); Sály 1414, Szent Orsolya-templom (Urk. III. 600); Sámson 1430, Szent Péter-kőtemplom (Dl. 27863); Sárkány 1429, Szent Katalin-templom (Urk. IV. 374); Súlyomkő 1441, Péter plébános (Dl. 36390. 77. 4); Somogyom 1390, Szűz Mária-templom (Mon. Vat. I. 3. 117); Szászkeresztúr 1432, Keresztély plébános (OL Filmtár 4066. 4. 139); Szava 1430, Mindszente temploma (Dl. 27459); Szentiván 1415, Szent János-templom (BEKE, Km 96); Szilágyszeg 1426, Szűz Mária-kápolna (Dl. 27857); Szilágyszentkirály 1422, Szent István király temploma (Dl. 27853); Szükerék 1417, Szent Márton-kápolna (Dl. 27849); Újegyház 1402, Szűz Mária-templom (Urk. III. 271); Újfalu 1429, Szent Mihály-templom (Urk. IV. 377); Váradja 1402, Szent Simon és Júdás-templom (Dl. 8765); Zernyest 1427, kápolna (OL Filmtár 5585. Sándor lvt. 1).

ben Túri Péter a Torda megyei Túron valószínűleg jobbágyok telepítése céljából új épületek megépítését vette tervbe.⁴⁸

Tovább folyik a nemesi udvarházak építése. 1406-ban az erdélyi püspök a Torda melletti Szentmiklóson álló kőházát Szatmár megyei falvakkal cseréli el. 1417-ben esik szó Gyógyi István gyógyi udvarházáról. 1420-ban Sarmasági Tamást azon költségek miatt nyugtatja Moni Damján, amelyeket ez utóbbi Menyőben lévő udvarháza újjáépítésére fordított. A szóban forgó időben ugyanis a menyői udvarházban Sarmasági Tamás lakott. A Küküllő megyei Péterfalván lévő kő udvarházában lakik Tátéi Miklós 1421-ben. Ródi Mihály ródi udvarházát 1428-ban minden épületével együtt Patai Jánosnak és Lászlónak adja. 1430-ban a vingárdi Geréb család tiltakozik kelneki udvarházuk eladása ellen. 1441-ben a kudui udvarház építése ügyében Gyerőfi Mihály és Deni Miklós egyezkednek a szükséges költségek megfelelő megosztásáról. 1446-ban Erdélyi Miklós és István osztálya során az apjuk által Sáromberkén szerzett udvarházuk Miklósnak jutott.⁴⁹

1418-ban kelt az az osztálylevél, amely Marosillye és Folt települési szerkezetéről, valamint a két község épületeinek értékéről részletes adatokat közöl. Az erdélyi káptalan küldöttei Illyén 22 lakott, tehát épületekkel teli és 12 üres, épületek nélküli jobbágytelket találtak egy üres nemesi telekkel. Mindezt együtt 26 márkára becsülték, az Illyén álló egyszerű kőtemplomot pedig a szokásos 10 márkára tartották. A közeli Folt faluban 34 házas, 5 elhagyott, épületekkel rendelkező és 7 üres, épületek nélküli jobbágytelket, valamint 2 nemesi telket írtak össze. Ez utóbbiak egyikén kő- és faépületek álltak. Mindezt együtt 40 márkára és egy fertóra becsülték. A folti egyszerű templom szintén 10 márkát ért. A ma már eltűnt Folt osztályából kiderül, hogy soros település volt. Utcája a Maros és a hegyvonulat között feküdt, mindkét oldalán házas jobbágytelkekkel. A falut 1321-ben az Ákos nembeli András comes kapta. Az 1418-i osztály Folti Kelemen és Ilyei János közt folyt, akik András comes utódai lehettek.⁵⁰

A forrásokban mind gyakrabban fordulnak elő építéssel foglalkozó falusi kézművesek: 1408-ban kőfaragó Alvincen, 1425-ben Abrudbányán Murator, azaz kőműves nevű plébános, 1437-ben Szilágycsehben Mihály nevű ács, 1441-ben István nevű ács Sólyomkőn. – 1429-ben Bongárd falu plébánosa egy János nevű kőfaragó. Mátyás fia Gergely festő Krasznarécsén birtokos, aki ottani részét 1439-ben elzálogosítja Dobai Miklósnak. Az említett adatok az erdélyi vidéki kézművesek társadalmi emelkedésére is rávilágítanak.⁵¹

⁴⁸ Adattár.

⁴⁹ Adattár. Egy 16. század közepi forrás említ az 1420-as években lakott nemesi udvarhelyet: „Zentheorgy Balas adot wolt Olah Sebestienek napenyzet felewl keeth wth keozeot Sospatakon twl Egy Nemes wdwarhelt kiben Stancel Georgh lakot circa annum dni 1422” (Dl. 36406. 137v. a jegyzőkönyv végén 1550 körüli írással).

⁵⁰ Adattár.

⁵¹ Adattár.